

תוכן העניינים

ז	הקדמת המביא לדפוס
1	על ברכת התרת נדרים ושבועות
3	אחת שאלה ושתיים תשובות
43	צירופי תשובות גאונים
65	עיונים
81	להילכות יולדת ונידה שבהלכות פסוקות וגדולות
92	סידור רב עמרם גאון
120	לתולדות ה'סידור'
167	לתולדות נוסח 'סדר תנאים ואמוראים'
200	איגרת רב שרירא גאון
209	ראיות רב שרירא גאון מהתלמוד
217	תשובות רב שרירא גאון לרב שמריה ב"ר אלחנן
232	מספרי רב שמואל בן חפני
271	מן הפרק החמישי של 'מבוא התלמוד' לרב שמואל בן חפני
297	על ספר 'דרכי התלמוד' שמיוחס לרב סעדיה גאון
299	מן המקור הערבי של ספר 'המקח והממכר' לרב האי גאון
319	ספר המקח והממכר (לרב האי גאון)
328	חמשה שערים מן ספר המקח והממכר לרב האי גאון
396	חמשה שערים מן ספר המקח והממכר לרב האי גאון: שתי הערות
397	מאמר נוסף של רב אלחנן ב"ר שמריה ממצרים

401	חדשות מן 'ספר מתיבות'
430	רשימת המקומות שנתפרסמו בהם המאמרים לראשונה
431	מפתח שמות אנשים ומקומות
442	מפתח המקורות הקדמונים – מקרא וספרות חז"ל
453	מפתח ספרות הגאונים והראשונים
478	מפתח חיבורי קראים
479	מפתח כתבי אחרונים
481	מפתח ספרי מחקר ומאמרים

הקדמת המביא לדפוס

פרופסור שרגא אברמסון ז"ל היה ללא ספק החוקר החשוב בדורו בתחום ספרות הגאונים ובני זמנם, ואחד החוקרים החשובים ביותר שעסקו בתחום זה בכל הדורות. לאחר שרכש השכלה ישיבתית רחבה וקנה לו שם של עילוי מבריק בעל ידיעות מפליגות, החליט ללמוד בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית שבירושלים. הוא למד אצל גדולי החוקרים בתחום ספרות הגאונים בדור שלפני מלחמת העולם השנייה, שמחה אסף ויעקב נחום אפשטיין, ולאחר שהות של מספר שנים בארצות הברית חזר לירושלים והרביץ תורה בחוג לתלמוד של האוניברסיטה העברית במהלך חצי יובל. כמעט כל העוסקים בתחום זה בימינו הם תלמידיו ותלמידי תלמידיו, ואף מי שלא זכה לשמוע תורה מפיו נעזר על כל צעד ושעל במחקריו המרובים והיסודיים. הדברים אמורים לא רק לגבי העוסקים בספרות הרבנית-התלמודית בת התקופה, אלא אף באלה המתעניינים בהיבטים אחרים של תקופת הגאונים, כולל היסטוריה, לשון, שירה ופרשנות המקרא, וכל התחומים האלה זכו לפריחה ולשגשוג בעשרות השנים האחרונות, לא מעט בזכותו.

פרופסור אברמסון לא הגביל את עצמו לתחום מחקר אחד: ספרות הגאונים אמנם עמדה במרכז עיונו, אולם הוא הרבה לעסוק בתחומים רבים ומגוונים, וביניהם יש לציין במיוחד את העברית והארמית ואת שירת ימי הביניים. הוא אמנם הגיע לגבורות, אך המשיך בעבודתו המחקרית במלוא התנופה עד יומו האחרון, ומותו הפתאומי קטע מפעלים מחקריים רבים, וביניהם מחקרים שעסק בהם לסירוגין במהלך עשרות שנים, בשלבים שונים של עיבוד והכנה לדפוס. לצערנו לא השאיר הנחיות כלשהן באשר לטיפול הנאות בעיזבונו הספרותי העצום, ותלמידיו ומוקיריו מצאו את עצמם נבוכים לא מעט בכואם למיין ולמפות עיזבונו זה ולבדוק אילו חלקים ממנו ניתן להוציא לאור כדי לזכות בהם את הרבים.

קיבלתי על עצמי את הטיפול באותם חלקים של העיזבונו המוקדשים לספרות הרבנית-התלמודית של הגאונים ובני זמנם, מתוך תקווה שאחרים יבואו ויעסקו בחלקים אחרים של העיזבונו, כל אחד בתחום מומחיותו — שהרי אין בין חוקרי דורנו אדם המסוגל להקיף את כל התחומים שפרופ' אברמסון עסק בהם. כשבדקתי את החומרים השייכים לתחום של ספרות הגאונים, מצאתי שיש ביניהם חומרי גלם רבים שפרופ' אברמסון לא הספיק לעבדם ואין אפשרות לפרסמם.

לעומת זאת נמצאו מספר מחקרים שהגיעו לשלב מתקדם של עיבוד, והחלטתי בעצה עם חברים להביאם לדפוס, תוך התערבות מזערית בתוכנם ובצורתם ותוך ניסיון לפענח, כמיטב יכולתי, משפטים וביטויים סתומים שנמצאו בכתבים מן העיזבון ולעשותם מובנים לקורא (הוספות קטנות משלי, שאינן בגדר תיקוני טעות או השלמה פשוטה של פרטים ביבליוגרפיים, מובאות בתוך סוגריים מרובעים). החשוב מבין המחקרים האלה הוא חיבור מקיף ובו מהדורה חדשה של ספר משפטי שבועות של רב האיי גאון, המבוססת על קטעי המקור הערבי ששרדו בגניזת קהיר ועל תרגום ביניימי השונה מן התרגום שנדפס במאה ה"ז – חיבור זה יצא לאור בשנת תשע"ב בהוצאת מכון בן צבי בירושלים. לצד חיבור זה נמצאו מספר מאמרים הבשלים פחות או יותר לפרסום, אם כי אין ספק שהמחבר היה ממשיך לעבדם ולהשלימם אילו זכינו לכך.

לאחר התייעצות עם פרופ' יוסף הקר, שהיה אז ראש הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים ע"ש מאגנס של האוניברסיטה העברית, הוחלט לפרסם את המאמרים האלה מן העיזבון עם מאמרים באותו תחום שהתפרסמו בחיי המחבר אך לא נכללו בשני האוספים הגדולים של מחקריו בתחום: במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים (ירושלים תשכ"ה) ועניינות בספרות הגאונים (ירושלים תשל"ד). הכרך המונח בזה לפני הקוראים נועד אפוא להשלים את מלאכת הכינוס שהחל בה פרופ' אברמסון בחייו, ולאפשר לציבור החוקרים והלומדים גישה נוחה למכלול מחקריו בתחום שעמד במרכז עבודתו במהלך יובל שנים. ניתן לחלק את המאמרים הכלולים בכרך זה לשלוש קטגוריות: אלה שמתפרסמים כאן מן העיזבון, אלה שפורסמו בחיי המחבר אך לאחר הופעת שני האוספים הנ"ל, ואלה שפורסמו לפני שנת תשל"ד אך לא נכללו באוספים אלה, מסיבות השמורות עם המחבר. אינני יודע מה היו שיקוליו של פרופ' אברמסון בבואו להחליט אילו מאמרים יכונסו באוספי המאמרים שיצאו בחייו, או אם התכוון לכלול את המאמרים הנותרים בקבצים עתידיים; אוכל רק להצביע בקצרה על אופיים של שני הקבצים שפורסמו בחייו ושל הקובץ הנוכחי, הבא להשלים את מלאכת הכינוס.

האוסף הראשון, במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, עוסק בעיקר בסוגיות היסטוריות הקשורות למסודות הגאונות וראשות הגולה ולשני אישים חשובים שעמדו בקשר עם אחרוני הגאונים: רב שמריה ובנו רב אלחנן. דגש זה בא לידי ביטוי ברור בכותרת המשנה של הספר: פרקים בתולדות הגאונות וראשות הגולה בארץ ישראל ובבבל ותולדות חכמים במצרים ובאפריקה הצפונית מיוסדים על כתבי יד הגניזה. בהתאם להדגשים אלה, אותם 'כתבי יד הגניזה' הנדונים והמתפרסמים בספר זה הם בעלי אופי תיעודי בעיקרם, וכפי שכתב המחבר בהקדמתו: 'רק עם התגלות הגניזה הגיעו אלינו שפעי שפעם של תעודות שהורו לנו דרך בהבנת חיי החכמים. ונמצינו למדים על גדולתם של יחידים שהעלו את הישיבות ממצבן הירוד, בתקופות מסוימות, למרכזי תורה והוראה לכל ישראל. להארה זאת הועילו

במיוחד איגרות הגאונים. היינו לא תשובותיהם להלכה ולפירושי התלמוד, אלא איגרות שכתבו לחכמי התפוצות ובהן מתואר מצבן של השיבות והיחסים שבינן ובין החכמים שהיו קשורים להן'.

לעומת זאת מוקדש האוסף השני לספרות הגאונים במובנו הרחב של מונח זה, כפי שמלמד כבר שמו המלא, 'עניינות בספרות הגאונים: מחקרים בספרות הגאונים ותשובותיהם שבדפוס ובכתבי-יד', ועוד יותר מזה העיון בתוכנו. הפעם תיאר המחבר את אופי הספר בצורה זו: 'ספר זה שמונח לפניך כולל מחקרים בספרי הגאונים ובתשובותיהם שבדפוס ובכתבי יד. לא התכוין הכותב לכתוב הרצאות כלליות בכל נושא ונושא, אלא מחקרים מיוחדים בעניינות שחשב לראוי לדון בהם לפי שעה. ומסתבר שעיני הכותב נשואות להמשך הדיונים, בין בנושאים שכבר נידונו כאן וביין בהרבה חטיבות נוספות. אף זו, לא נתפרסמו כאן תשובות חדשות מכתבי יד, לזה מיועד מקום אחר, אלא מחקרים בעניינות, ואם באו כאן מגופי דבריהם של גאונים הוא בכלל מה שכבר פרסמתי במקום אחד קודם לכן...'. פרקיו העיקריים של אוסף זה מוקדשים לספר השאלות (פרק קצר יחסית ושלושה נספחים גדולים), לאחרוני הגאונים — רב סעדיה, רב שרירא ורב האיירב שמואל בן חפני — לתשובות הגאונים (בעיקר למספר קטן של קטעי גניזה המכילים תשובות גאונים או רשימות של תשובות כאלה), ולרב נסים בן יעקב 'גאון', שליציירתו הקדיש המחבר ספר שלם שיצא לאור בשנת תשכ"ה, וכאן הובאו השלמות והוספות לחיבור מונומנטלי זה. כפי שציין המחבר בדבריו שהובאו לעיל, אינן למצוא בכרך זה כמעט כל חומר ראשוני חדש, אלא מחקרים בלבד, ויש שנכללו בו מחקרים שהתפרסמו מלכתחילה בצמוד למקורות חדשים, והשמטת המקורות מקשה על הבנת המחקרים. ייתכן שההחלטה לייחד כרך זה למחקרים ולא למקורות מסבירה למה לא נכללו בו מספר מאמרים חשובים, המובאים בפני הקורא בכרך הנוכחי.

רוב המאמרים בכרך הנוכחי עוסקים בחטיבות של ספרות הגאונים שלא נדונו כלל, או שנדונו בקיצור נמרץ בלבד, ב'עניינות בספרות הגאונים'. בין אלה ראויה להבלטה מיוחדת החטיבה של חיבורי ההלכה המונוגרפיים שכתבו כמה מאחרוני הגאונים, בייחוד רב סעדיה, רב שמואל בן חפני ורב האיירב בן שרירא. פרופ' אברמסון אמנם הקדיש פרקים שלמים בספר 'עניינות' לגאונים אלה, אך הפרקים המוקדשים לרב סעדיה ולרב האיירב (עם אביו רב שרירא) עוסקים בחלקים אחרים של יצירתם הענפה, ואף הפרק המוקדש לרב שמואל בן חפני גאון עוסק בחיבורים שאינם עומדים במרכז הכתיבה המונוגרפית שלו. עם זאת, סוג זה של חיבורים תפס מקום חשוב במיוחד במחקריו של פרופ' אברמסון בספרות הגאונים, ומסתבר שדווקא בפינה זו של ספרות הגאונים יש לייחס לתרומתו האישיית את המשקל הסגולי הגדול ביותר — המרחק בין מצב הידע שהצטבר בתחום זה עד ימיו של פרופ' אברמסון וביין המצב שנוצר בעקבות עבודותיו גדול

יותר מאשר בתחומים אחרים כגון שאלות ותשובות הגאונים או ספר השאלות, שאף לגביהם תרם תרומות משמעותיות. בין חידושי המתודיים העיקריים יש להבליט את ההחלטה, שבניגוד למה שהיה מקובל בדור הקודם אין החוקר העוסק בחיבורים אלה שלשונם ערבית-יהודית רשאי להסתמך על תרגומים לעברית, והוא חייב ללמוד ערבית ברמה המאפשרת לו לגשת אל הטקסטים המקוריים בצורה ישירה ועצמאית. כמאמרו הראשונים בתחום זה עדיין הודה פרופ' אברמסון לאלה שסייעו לו בהבנת המקור הערבי, אך בהמשך דרכו כבר השכיל להתמודד באופן עצמאי עם לשון המקורות, ובכך הציב סטנדרט חדש ותובעני לעבודה בתחום זה ובתחומים סמוכים.

הקובץ שלפנינו כולל שישה מאמרים העוסקים בחיבורים המונוגרפיים של אחרוני הגאונים. מאמר אחד עוסק בחיבורי הלכה של הרב שמואל בן חפני ומאמר שני בחיבורו המתודולוגי החשוב של אותו מחבר, המבוא למשנה ולתלמוד; שני המחקרים האלה כוללים פרסום ראשון של שרידי החיבורים הנדונים מן הגניזה. על אלה יש להוסיף את המאמר הקצר 'על ספר "דרכי התלמוד" שמיוחס לרב סעדיה גאון', המצטרף למאמר קודם שנכלל באוסף 'עניינות', ומטרתו להראות שלא היה ולא נברא ספר כזה פרי עטו של רב סעדיה גאון, והכוונה היא למבואו של רב שמואל בן חפני, שנתייחס בטעות לרב סעדיה. שלושה מאמרים עוסקים בספרו החשוב ביותר של רב האי גאון, ספר המקח והממכר, ושניים מאלה כוללים אף הם פרסומים חדשים של טקסטים – במקרה זה גם קטעים מן המקור הערבי-יהודי ששרדו בגניזה וגם קטעים מתרגומים ביניים ששרדו בספריות אירופה. המוקד השני בכרך הנוכחי הוא התחום של שאלות ותשובות הגאונים, שפרופ' אברמסון הרבה לעסוק בו בהודמניות שונות, ואף הקדיש לו פרק גדול בקובץ 'עניינות', כפי שציינו. מבין המאמרים העוסקים בשאלות ותשובות 'רגילות' יש לציין במיוחד את 'אחת שאלה ושתיים תשובות', המהווה מעין המשך לפרק הקצר ביותר בספר 'עניינות', המכונה 'רב נחשון גאון'. בפרק ההוא הזכיר פרופ' אברמסון מקרה מיוחד במינו, שבו התרעם רב נחשון גאון סורא על אנשים ששלחו אליו שאלה מכיוון שבמקביל לכך שלחו אותה שאלה אף לראש הישיבה המתחרה בפומבדיתא, והוא השתמש בידיעה זו כדי לפתור סתירה מדומה בנוגע לייחוסה של תשובה אחרת. במאמר הכלול בקובץ שלפנינו הרחיב מאוד את היריעה והצביע על כתריסר שאלות שנשלחו במקביל לחכמי שתי הישיבות האלה. כמו כן ראויים לציון מיוחד ארבעה מאמרים העוסקים בשתי תשובות ייחודיות: סדר רב עמרם ואיגרת רב שריא גאון.

המאמר 'סידור רב עמרם גאון' המתפרסם כאן לראשונה מברר סוגיות שונות הקשורות בסידור תפילה קדמון זה, ובייחוד בנוגע לתשובות הגאונים המשוקעות בו, בהסתמך על מקורות מקבילים בספרות הגאונים והראשונים. המאמר 'לתולדות ה"סידור"' מוקדש לעיבוד קדום של סדר רב עמרם ברוח ההלכה והמנהג של

יהודי ארץ ישראל, ויש בו כדי ללמד הן על השפעתו הרבה וקליטתו המהירה של סדר רב עמרים הן על חשיפתו של סידור זה – כבר בשחר ימיו – לעיבודים מרחיקי לכת על פי מסורות הלכתיות וליטורגיות השונות מאלה שהכיר מחברו, רב עמרם בר ששנא. שני המאמרים העוסקים באיגרת רב שרירא גאון מתפרסמים כאן לראשונה; האחד מוקדש לפרסום חלקי של מספר קטעי גניזה של החיבור, והשני לבירור דרכו של רב שרירא בהבאת 'הוכחות' לדבריו מן התלמוד, שלדעת פרופ' אברמסון לא נועדו כלל לשמש כהוכחות של ממש אלא כאסמכתות לידיעות שרב שרירא שאב לאמתו של דבר ממקורות אחרים, ובייחוד ממסורות שנשתמרו בחוגי ישיבות הגאונים.

שלושה מאמרים נוספים הם יחידאיים במכלול מחקריו של פרופ' אברמסון בספרות הגאונים. המאמר 'להלכות נידה ויולדת בהלכות פסוקות וגדולות' הוא המקום היחיד שבו עסק בהרחבה בשני חיבורי ההלכה החשובים האלה. 'לתולדות הנוסח של סדר תנאים ואמוראים' עוסק בחיבור היסטורי ומתודולוגי חשוב שנתחבר או נתלקט בתקופת הגאונים, ומתפרסמים בו חומרים חשובים לבירור נוסחו, וכן לבירור כמה סוגיות נקודתיות הקשורות בכללי ההלכה והתלמוד. המאמר הקצר 'על ברכת התרת נדרים ושבעות' מוקדש לקטע מאיגרת הפולמוס המרתקת של פרקי בן באבוי, והוא המחקר היחיד שהקדיש פרופ' אברמסון להיבט כלשהו של חיבור חשוב זה.

לבסוף יש לציין שלושה מאמרים העוסקים בספרים ובדמויות הנמצאים על סף תקופת הראשונים. המאמר 'חדשות מן ספר מתיבות', המתפרסם כאן לראשונה, תורם תרומה חשובה להכרת חיבור רביהשפעה זה, שניסה לשלב את המורשת התלמודית של שני המרכזים הגדולים, הבבלי והארצישראלי. הוא כולל פרסום של קטעים חדשים מן החיבור שזיהה פרופ' אברמסון בגניזה והערות פרטניות בעקבותיהם, וכן מספר בירורים בנוגע לספר בכללותו. כמו כן כלולים בכרך זה שני מאמרים העוסקים בחכמי מצרים שעמדו בקשר עם אחרוני גאוני בבל, רב שמריה ובנו רב אלחנן, שכבר בקובץ 'במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים' זכו לפרקים משלהם.

אני חש שבעבודה זו של כינוס ופרסום מחקריו של פרופ' אברמסון פרעתי את מקצת חובי למורי ורבי ז"ל, שהנחני בדרך אמת בשבילי המחקר של ספרות הגאונים. אני מקווה שאוסף זה היה מוצא חן בעיניו, וסמוך ובטוח שיהנה ממנו קוראים רבים.

אסיים בדברי תודה לכל אלה שסייעו בהכנת הספר ובהוצאתו לאור, ובראשם לגב' אראלה אברמסון, המתאמצת בכל מאודה להפיץ את תורתו של בעלה המנוח. תודתי נתונה לבעלי הזכויות על האכסניות שבהן התפרסמו לראשונה רוב המאמרים הכלולים בקובץ, שנענו לבקשתי ואפשרו את פרסומם המחדש במסגרת זו. יבוא על הברכה פרופ' יוסף הקר וידידי הפרופסורים חגי בן-שמאי ומנחם בן-ששון, על עצותיהם המחכימות ומאמציהם הרבים להביא לדפוס את

הקדמת המביא לדפוס

מה שניתן להדפיס מעיזבוננו של פרופ' אברמסון, לדודון ליבנה שהכין את המפתחות, ולצוות המיומן של הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס על טיפולם המסור בהכנת הספר לדפוס. יעמדו כולם על הברכה.

ירחמיאל ברודי

ראיות רב שרירא גאון מהתלמוד

בעמ' 8–9 של אגרת רב שרירא גאון¹ הביא הגאון את התלמוד בבא בתרא קלד ע"א עד סופו, 'דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוייא דאביי ורבא', להוכיח ממנו ש"טעמי משנה ודאורייתא הוה ידעינן (הראשונים) ידיעה ברורה... והוה האו במשנתן הויי ודקדוקי על כל דבר ודבר שמתחדש'. והוא מסיק: 'להודיעך דאפילו הוייא דאביי ורבא לא הוה מדעתיהון אלא הוה נאהיר לראשונים'. ומוסב על דבריו לפני כן בעמ' 7–8 שהאחרונים (היינו הדורות [שמזמן] רבן יוחנן בן זכאי ששמותיהם נזכרים במשנה, אמנם השואלים הזכירו רק ר' יהודה ור' שמעון ור' מאיר ור' יוסי תלמידי ר' עקיבא) קיבלו מהראשונים: 'כולהון בתראיי מילי דקמאיי גרסינן וטעמיהון מתנו'.

ומהי הראיה? כלום באמת כוונת התלמוד שרבן יוחנן בן זכאי ידע את הוויות אביי ורבא, כלומר את חידושיהם? אלא הכוונה שדרך הוויות אביי ורבא הייתה נהירה לו. ומה שרבנו חננאל בסוכה שם (כח ע"א) מפרש, 'פי' הקושיות שהיו נושאים ונותנים בהן] עכשיו אביי ורבא פשוטות וסדורות היו ומכוונות ביד ריב"ז, וכך היו מתעסקין בהן' – כוונתו כך היא: וכך היו מתעסקין בהן, כלומר באותה דרך של אביי ורבא, כך היו מתעסקין אף בימי ריב"ז, והוויות של אביי ורבא היו פשוטות וסדורות עמו. כלומר [כוונתן] שידע את הדברים, אבל לא שאותם הדברים ממש היו ידועים לו. וכך בהכרח הוא פירושם של דברי רב שרירא גאון!

ייתב קמיה כתלמיד לרב

הארכתי בהרצאותיי להראות שלא תמיד היה תלמיד ממש אלא שבאותו מושב, כשפלוני ישב בראש על כורחו החכם האחר ישב לפניו, אף על פי שהיה יכול להיות אף להפך: כשאיקלע החכם הראשון לפני החכם האחר כשהוא יושב בראש – היה

1 [המובאות מאגרת רב שרירא גאון הן על פי מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, 'נוסח צרפת'. מספרי העמודים מתייחסים למהדורה זו.]

החכם הראשון יושב לפניו. ועל פי זה אי אפשר להוכיח אף את ההלכה, כמו שרצו להוכיח רבותינו בעלי התוספות בכמה מקומות ומהם בבבא בתרא פ"ג² ועוד. וכך מתפרשים דברי התלמוד בנדרים מא ע"א: 'כי הוה גמיר ר' תלת עשרי אפי הילכתא אגמריה לרבי חייא שבעה מנהון לסוף חלש רבי אהדר ר' חייא קמיה הנהו שבעה אפי דאגמרי', שיתא אדור, הוה ההוא קצרא הוה שמיע ליה לרבי כדהוה גריס להו אזל ר' חייא וגמר יתהון קמי קצרא ואתא ואהדר יתהון קמי רבי' וכו'. והנה ר' חייא ישב לפני אותו כובס כתלמיד לפני הרב, ועל כן אמרו ש'גמר יתהון קמי קצרא'. וכשרבי חייא חזר אצל רבי להזכירו את שש הפנים האחרות – אף על פי שרבי היה כתלמיד באותה שעה מכל מקום ר' חייא היה תלמידו המובהק, ועל כן אמרו אף כאן שר' חייא אהדר יתהון קמי רבי.

באגרת רב שרירא גאון, מהדורת לויין עמ' 19–20, הלשון של הסיפור הוא אחר: 'ר' הוה גמיר תליסר אפי הילכתא אגמריה לר' חייא מיניה (ו) שבע, חלש ר' אעקרו עליה אהדר ר' חייא קמיה הנך שבע והלך שית אזאלו (=אודו). הוה ההוא קצרה דהוה שמע ליה לרבי כי הוה גריס אזל ר' חייא אגמרינון קמי קצרא ומקימיה(?) ואתא אהדרינון קמי ר'.

בעמ' 19: 'והוה אמרי(נ)ן קמאיי דתלת עשרי אפי' הוין בני רבנן במתנית(א)[י], כדאמרינון בנדרים (מא א): ר' הוה גמיר תליסר אפי הילכתא אגמריה לר' חייא מיניה (ו) שבע' וכו'. כך בנוסח צרפת. בנוסח ספרד: 'והוה ר' גמיר כולהון כדגרסינון במסכת נדרים' וכו'.

והראיה תמוהה כמובן, וכי ממקום זה אפשר ללמוד שלמדו בשלוש עשרה פנים את ההלכות? שמא במקום אחד בלבד היה כך. 'שמא סלקא דעתך? ודאי כך. וכי הכובס הזה ידע את כל המשנה כולה בשלוש עשרה פנים? אלא על כורחך לא אמר רב שרירא דבר זה אלא 'מבחוץ', והראיה היא לרמז בלבד.

בעמ' 31 הרחיב בעל נוסח ספרד בלי גבול:

נוסח ספרד	נוסח צרפת
על הדין ארחא תרצינהו ר' לשתא	על הדה אורחא תרצה רבי
סדרי משנה ולא דשבקו קמאי רובא	למשנה לאו דשביקו קמאיי
לבתראי אלא קמאי לא הוו צריכי	רובה לבתראיי אילא קמאיי
לחבורי ומילי דמגרסן על פה אינון,	לא הוו צריכין לחבורי
וכל חד וחד מרבנן ידעי להו בקבלה	מילי דמגרסן פה אחד עד
ולא הוו צריכי לחבורינהו ולמכתבינהו	דחריב בית המקדש
עד דחריב ב"ה וקמו תלמידיהון דהנך	ותלמידיהון דלא האוי
קמאי דלא הוו ידעי כותהון והוו	(=הו) כואתהון משמיהון

2 [הכוונה כנראה לר' ע"א, ד"ה 'הוה יתיב רבי אבא קמיה'; עיין שם.]